

Зміст політичної комунікації можна уявити як потік ідеологічних фікцій, що направлені на створення мінливих уявлень про реальність.

Вивчення стереотипів в структурі політичної комунікації вимагає досліджень тих чинників, які здатні їх змінити, а саме, підвищення рівня політичної культури і свідомості через систему освіти, громадські діалоги, розвиток незалежних соціальних ЗМІ, громадських організацій. Зазначені напрямки можуть бути предметом подальших наукових розвідок.

Література:

1. Липпман У. Общественное мнение; пер. с англ. Т.В. Барчунова, под ред. К.А. Левинсон, К.В. Петренко / Липпман У. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.
2. Лебедев-Любимов А. Психология рекламы / А. Лебедев-Любимов. – СПб.: Питер, 2002. – С. 269.
3. Мельник Г.С. Стереотип, формирование стереотипов в процессе массовой коммуникации / Г.С. Мельник // Mass-Media: Психологические процессы и эффекты. — СПб: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. – 451 с.
4. Рикёр П. Человек как предмет философии / П. Рикёр // Вопросы философии. — 1989. — № 2. – С. 41–50.
5. Очікування населення від Президента. Думки населення України щодо вчинків перших осіб держави – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/ua/bank/archives/politics.html>.
6. В Америці до спілкування з психіатром відносяться просто як до гігієнічної процедури // Час пік. – 1994. – 7 дек. – Режим доступу: <http://chaspik.pp.ua>.
7. Тертычный А. Жанры периодической печати / Тертычный А. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 359 с.
8. Thompson T. Discrimination and popular culture / Thompson T. – London.: Longman Group, 1964. – 235 p.

Ханстантинов Віталій Олександрович
кандидат філософських наук,
докторант Чорноморського державного
університету імені Петра Могили,
Казачинський Євген Георгійович
асистент Миколаївського
державного аграрного університету

УДК 316.647.5:316.462

ТИСК АВТОРИТАРНОЇ СВІДОМОСТІ НА ЦІННОСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Досліджуються причини живучості авторитаризму в сучасному українському суспільстві, особливості його впливу на цінності толерантності. Аналізуються чинники тиску авторитарної свідомості на культуру толерантності.

Ключові слова: авторитаризм, свідомість, політика, толерантність, нетерпимість.

Исследуются причины живучести авторитаризма в современном украинском обществе, особенности его влияния на ценности толерантности. Анализируются факторы давления авторитарного сознания на культуру толерантности.

Ключевые слова: авторитаризм, сознание, политика, толерантность, нетерпимость.

The reasons for persistence of authoritarianism in contemporary Ukrainian society, special features of its impact on the values of tolerance are studying. The factors of pressure of authoritarian consciousness on culture of tolerance are analyzing.

Keywords: *authoritarianism, consciousness, politics, tolerance, intolerance.*

Необхідність формування культури толерантності в українському суспільстві не викликає сумніву. Нападки на її цінності йдуть як з боку правих, так і лівих політиків.

Дослідженню авторитарної свідомості присвячені класичні праці Т. Адорно, Х. Арендт, Е. Фромма. В контексті новітньої політичної історії України її вивчали В. Дем'яненко, О. Рудакевич, Н. Гархова, О. Романюк, В. Федоров, Л. Лясота, Д. Власенко. На хвилі тотальної критики комунізму причини існування норм і цінностей авторитаризму в сучасному українському суспільстві пов'язувались головним чином з наслідками тривалого засилля з боку царату, комуністичної диктатури тощо. Однак стає все більш очевидним, що це погано пояснює сплески взаємної нетерпимості і радикалізму, якими повниться поточна політична боротьба. Це зумовлює завдання більш детально з'ясувати причини живучості авторитарних настроїв, висвітлити чинники та особливості їх тиску на цінності толерантності.

Життєздатність суспільства залежить від реальної спроможності розвивати власні відтворювальні потенції у відповідь на ентропію і деградацію. Тому «зіткнення соціальної ентропії і соціальної активної конструктивної дії може розглядатися як серцевина життєдіяльності суспільства, як центр його боротьби за власне існування» [1, с. 47].

Змістом і смислом авторитарної свідомості є орієнтація на такий політичний режим, який в пошуках виживання суспільства монополізує владу, і не бачить, а іноді свідомо відкидає можливості самоорганізації. Інтерес певної групи (правлячої верхівки, класу, нації, релігійної спільноти), конститується як державний і на цій підставі заперечується самостійне значення особистості, інтересів інших груп як рівноцінних і рівноправних з «єдино правильним».

Об'єктивні передумови авторитарної свідомості пов'язуються із специфікою антропологічної природи людини, яка, з одного боку, – істота відкрита світові і тому незавершена в своєму розвитку, а, з іншого, «людина – істота, яка прагне впорядкування навколишнього світу. Звідси... пошук упорядкованої реальності на противагу навколишньому хаосу, часто ворожому або, принаймні, байдужому до людини з її життєвим інстинктом» [2, с.129].

Забезпечення порядку має стосунок до задоволення базової потреби у *безпеці*. Індивід вбачає в авторитарній владі надійний інституціональний засіб її реалізації. Від ціннісної домінанти порядку-безпеки стосовно решти позначень політичної нормативності вибудовується ієрархія залежностей і підпорядкування, що істотно знижує гостроту переживання людиною внутрішнього конфлікту у зв'язку з необхідністю оптимальним чином зорієнтуватися у відносинах з оточенням.

Ідея порядку акцидентно містить внутрішню експансію до поширення своєї влади над усім і всіма і тому визначальною особливістю, завдяки якій авторитарна свідомість функціонує як масове явище, виявляється її *колективний* характер. Що міцнішими в індивідуальній свідомості є позиції *колективно* прийнятого, то більш легітимним і виправданим виглядає право еліти на артикуляцію від імені всієї групи однакових для її членів базових принципів соціальної картини світу.

Колективна природа авторитарної свідомості послугується образами колективного несвідомого – архетипами вождя, героя-рятівника, підступного ворога. Через це знецінюється раціонально-прагматичний підхід до побудови взаємин з Іншим, втрачається відчуття самодостатності людини як учасника політичного життя.

Колективний характер авторитарної свідомості продукує уявлення про політичну боротьбу як про конфлікт між групами «Ми» і «Вони», кожен з членів якої вже за критерієм своєї належності до групи долучений до цього всеохоплюючого протистояння і тому будь-які індивідуальні компроміси однозначно сприймаються як зрада.

На відміну від цього в демократичній свідомості превалює *індивідуальне* начало, що зумовлює ігрову природу взаємин з іншими, проявляється в змагальності за кращий аргумент у спорі. Щоб статися як соціальний факт, як регулятив життя, така змагальність потребує наявності й дотримання певних правил гри – від конституційно-правових аж до неписаних норм етики політичного спілкування.

І демократія, і авторитаризм неможливі без і поза лояльності – безпечного для індивіда засобу поєднання його як окремого елемента політичної системи з її владним ядром. Лояльність в умовах демократії є громадянською і тому концентрується навколо базових цінностей її конструкції – свободи, прав людини, виборності влади тощо і не включає як її пріоритетну складову лояльність конкретній персоні. Це – насамперед лояльність *інституціональна*, і тому форма її вияву – персональна (за мотивацією та відчуттям відповідальності за можливі наслідки) поведінка особи стосовно інших суб'єктів і явищ політичної дійсності. В умовах авторитаризму лояльність є *персоналізованою* за своїми змістом і спрямованістю та колективною за своєю формою.

З урахуванням історичного досвіду розколотості єдиного тіла українства вчені доходять висновку щодо розділення населення України за ментальною ознакою – на «східняків» і «західників» [3], де перші через наявність в їхній свідомості авторитарних рис є ближчі до росіян, аніж до західних українців [4, с. 182]. Пояснення цього феномену зазвичай пов'язують з тим, що більша частина українського суспільства через тривалий досвід перебування під контролем Російської держави з її тоталітарним принципом побудови та функціонування впритул відчула на собі помітний вплив авторитарних установок російської ментальності. Тому цілком закономірно, що в 1994 році соціологи фіксували поширеність «авторитарних настроїв серед мешканців Сходу і Півдня, тоді як у Центрі і на Заході спостерігалась протилежна ситуація» [5, с. 114].

Однак, наголосимо, що й друга частина українського суспільства не є повноцінним носієм європейської культури толерантності. Вона перебувала у складі тих держав, які не гребували політикою утисків національних меншин. І у відповідь західноукраїнська спільнота сформувала в себе культуру самоорганізації як культуру самозахисту на основі етноцентризму – культуру, що поєднує деякі важливі загальнодемократичні принципи з недостатньою чутливістю до цінностей етномовного, конфесійного, світоглядно-ідеологічного плюралізму.

В часи історичних випробувань така культура самозахисту швидко набуває авторитарних рис. Суть етноорієнтованої культури самозахисту в умовах наростаючої кризи багатонаціональних імперій кінця XIX ст. виразив М. Міхновський: «Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і безпощадної. Вона вірить у свої сили, і національні, і вона виповнить свій обов'язок» [6, с. 41].

Як реакцію галичан на нездатність влади ефективно здійснювати сутнісні трансформації у всіх сферах суспільного життя, що лише посилює ентропійні процеси в них, слід розглядати той факт, що останнім часом «зросла кількість прибічників «сильної руки», в першу чергу, серед респондентів Заходу» української держави [7, с. 114]. Підтверджують цей висновок соціологів і результати виборів 2010 року, коли електорат Заходу України підтримав радикальні гасла з присмаком етнокультурного самозахисту з боку ВО «Свобода».

Іншими чинниками живучості авторитарної свідомості є туга частини старшого покоління за «радянськістю» як основою їхньої політико-громадянської та соціокультурної ідентичності, за комуністичним змістом духовно-ідеологічної сфери як «правильним», «належним» взірцем її організації [8].

Зумовлюють чутливість масової свідомості до авторитаризму як політичної практики труднощі з проведенням власне модернізаційних реформ і викривлення їх демократичної суті. Затребуваність режиму жорсткої руки особливо помітною є у зв'язку з розкраданням державної власності, несправедливістю в ході приватизаційних заходів, пануванням мафіозно-лобістських принципів.

Сприятливими умовами для відтворення авторитаризму виступають атомізація соціуму, в якому широко розповсюджені неофіційні інститути в трансакційних практиках, ненормативні механізми задоволення різноманітних потреб, коли спільноти інтерпретують «своїх» людей на базі вимушеної довіри і готовності заради «спільної праці» порушувати моральні та правові норми по відношенню до «інших». Подібна девіантна природа системи соціальних комунікацій дозволяє чиновникам монополізувати за собою право на тлумачення норм і визначення їхніх меж, формувати так звану «щабельну диктатуру» [9, с. 9]. А це лише посилює суспільні очікування «сильної, справедливої руки».

Сучасний український авторитаризм – це зворотній бік несформованості або слабкості інститутів громадянського суспільства, за умов чого, як слушно зауважує Г.Дилигенський, «влада бюрократії й олігархії, що не контролюється демократичними інститутами, за своєю природою авторитарна» [10]. Така влада постійно продукує нетолерантність, особливо, коли вдається до суто бюрократичних методів керівництва державними справами, до вирішення спірних питань шляхом простого декретування.

Як справедливо попереджає С. Гантингтон, «постійна неспроможність забезпечити благополуччя, процвітання, рівність, справедливість, внутрішній порядок або зовнішню безпеку з часом може позбавити легітимності навіть демократичний уряд» [11, с. 312]. За умови постійного відтермінування покращення рівня соціально-економічного благополуччя народу причини *об'єктивно* зумовлених розходжень в оцінках історичного минулого різними регіональними спільнотами доволі легко пояснюються *суб'єктивною* протидією та злою волею носія іншого погляду, на якого й покладається провина за всі теперішні негаразди. Одночасно акцентуація суб'єктивного чинника провокує необхідність протиставлення йому своєї суб'єктивної волі, що, своєю чергою, радикалізує політичні настрої мас. Загалом спостерігається зниження популярності ідеї демократії, віри в її моральні основи та переваги перед авторитарно-диктаторським правлінням, в ефективність виборів та інших демократичних інститутів організації держави [12]. Так, на березень 2011 року кількість тих, хто проголосував би «Проти всіх» сягнула рекордного рівня у 21 % [13].

Прихильність до авторитаризму є значною мірою наслідком пробуксовування процесу демократизації. В Україні впродовж всього періоду демократичних трансформацій не відбувалося ані узгодження позицій влади з позиціями громадян, ані систематичного процесу агрегації та артикуляції їхніх інтересів. Це сприяло формуванню мобілізаційного характеру участі громадян у політичному дискурсі, який дозволяє владі штучно формувати ситуативний дискурс, навантажувати тим чи іншим змістом дискурсивне поле, проектувати і контролювати політичну участь громадян. Тому сам політичний дискурс перетворюється на процес нав'язування громадянам політичної волі з боку правлячої групи, еліти [14, с. 175].

Ще одним чинником відтворення цінностей авторитаризму в масовій свідомості є відсутність спадкоємності в політичному курсі держави, вектор якої, особливо з питань зовнішньополітичних пріоритетів, оцінки історичного минулого і ставлення до нього, розуміння феномену національної ідеї і змісту вітчизняного *common good* як основи для загальнонаціональної консолідації, регулярно змінюється.

З приходом нової влади відбуваються доволі відчутні коливання в цілях і в офіційно схвалюваних позиціях, що неминуче викликає сильний опір в групах щирих послідовників протилежного, раніше престижного для них погляду. Соціальний статус цих осіб, які за умов минулої влади суб'єктивно ототожнювали себе з державницьким, громадянськи свідомим і тому порівняно з іншими групами населення більш поважним положенням в суспільстві, перетворюється майже на свою протилежність. Це радикалізує настрої, виразником яких стають представники мас-медіа та політизованих інтелектуальних кіл (приміром, історики чи політологи), діяльність і прибутки яких безпосередньо були зав'язані на тому чи іншому ідеологічно зумовленому позиціонуванні.

Всі вказані вище чинники живучості й активності авторитарної свідомості орієнтують і на Сході, і на Заході України на монолітарний тип світогляду з властивою йому надто спрощеною матрицею «належної організації життя держави і суспільства», «відновлення

справедливості», «відродження духовності і розбудови держави». Вкрай негативним симптомом цього стає непоступливість політиків довести власну «правильність» і нав'язати її опонентам.

Слід зазначити, що принципи авторитаризму як політичного ідеалу і практики не є самі по собі визначальним чинником тиску на цінності толерантності. Ознайомлення з ними ще недосить для формування в свідомості авторитаризму як повноцінної альтернативи толерантності. В умовах інформаційного суспільства будь-хто має вільний доступ до праць апостолів політичного тоталітаризму, до обміну думками з однодумцями каналами соціальних мереж тощо. При цьому зазвичай в усталеному демократичному соціумі така доступність до духовних джерел авторитаризму розцінюється самими індивідами головним чином крізь призму прийнятої політичної толерантності і не сприймається як ініціюючий імпульс для радикалізації настроїв і позицій.

Отож, окрім сприятливих соціально-економічних підстав, щоб бути активними, символи авторитарної політичної свідомості повинні доповнюватися й збагачуватися релігійними, моральними, історико-культурологічними та іншими *неполітичними* за змістом сюжетами, які всі разом формулюють порядок денний політичного дискурсу з непомітною для широкого загалу підміною дескриптивних аксіологічних тверджень стосовно даної соціальної реальності на прескриптивні із характерними вже для них цілями, завданнями, проектами перетворень.

Озвучені у такий спосіб авторитарні ідеї легко засвоюються пересічною людиною, тому що часто не сприймаються в цій політичній якості за умов, коли сама «політика перетворюється у символічний набір ідентичностей, а вибір полягає у присвоєнні символів тієї чи іншої ідентичності» [15, с. 155]. Такий вибір зумовлюється схожістю інкорпорованих індивідом символів, сукупністю яких як апіорно, так і апостеріорно наділяється дана спільнота.

Утворювані на цій основі нормативно-символічні ідеологеми в свідомості за визначенням є ригідними, оскільки існують лише за умови визнання за ними значення інтерсуб'єктивності та аксіологічної універсальності. Сукупність індивідів, що складається навколо продукованих з боку еліти цих ідеологем, починає суб'єктивно відчувати своє особливе покликання і тому втрачає здатність до неупередженого діалогу з Іншим. Такі особи виступають ортодоксальними проповідниками партійних поглядів, із року в рік вдаються до різноманітних акцій протесту, до боротьби з владою та її прибічниками з протилежного ідейного табору.

Кожна провідна сила має свою нішу в діапазоні публічного озвучення «голосу народу», для якого за визначенням є неприйнятними раціонально-консensusні форми демократичної політичної боротьби. Для комуністів – це ветерани війни і соціалістичних п'ятирічок; для праворадикальних – це жертви політичних репресій і колишні дисиденти-інтелектуали; для націонал-демократів – це борці за справедливість і народну правду на зразок «баби Параски» з Майдану-2004. Партійні ідеологи разом із політтехнологами, широко експлуатують цих представників «голосу народу», свідомо заохочують з їхнього боку прояви нетерпимості.

Враховуючи настрої соціальних аутсайдерів у суспільстві, партійні ідеологи пропонують такі інтелектуальні конструкції, реалізація котрих фактично апелює до засад і цінностей авторитаризму і передбачає їх. Це проявляється у гаслах, сповнених соціальної демагогії й популізму, у симптомах вождизму в політичній практиці.

Надмірна суб'єктивізація політичного процесу призводить до того, що самі лідери задля успіху вимушені демонструвати рішучість, впевненість, дбати про «чистоту ідейних принципів». Через ідеологізацію політичного процесу відбувається штучне перебільшення ролі пропонованих ними футурологічних проектів, спрямованих на виведення держави із кризи і на розбудову її за моделлю, що зображується як довершена й найкраща з усіх.

Може видаватись парадоксальним, що відтворення авторитаризму в Україні, як і в цілому на пострадянському просторі, відбувається паралельно із розвитком економічних ринкових відносин і конкурентного середовища. Такий симбіоз елементів економічної

демократії і соціально-політичного авторитаризму мав би суперечити транзитологічному постулату про логіку суспільних перетворень.

Однак, на прикладі держав Латинської Америки та пострадянського простору, вчені доходять висновку про те, що ці режими виступають певними завершеними соціальними утвореннями, які вкрай інертні по відношенню до подальшої еволюції в напрямку класичної ліберальної демократії [16, с. 379]. Характерними рисами їх виступають відсторонення від політики самого народу і перетворення його на об'єкт управління з боку еліти; підвищення ролі силових структур і силових сценаріїв; корумпованість влади і обслуговування державою приватних інтересів; дегуманізація суспільних відносин.

Подібний тип соціальної реальності відображається в свідомості у вигляді суперечливої суміші ідейно-ціннісних настанов, в якій поєднуються протилежні, а то й несумісні за змістом складові, через що особистість виявляється чутливою і до демократичної риторики політиків і водночас до авторитарних практичних дій влади. В історичному плані підґрунтям такої амбівалентності виступає маргінальність як риса української ментальності. Порубіжний характер України знайшов відбиття у такій соціальності і типі психокультури, як позиція «і там, і там». Як наслідок, вважають Л. Кусок, П. Скрипка, в політичній культурі українців переважають конформізм, соціальна мімікрія, крайній консерватизм – тобто, ті риси, які, власне кажучи, живлять авторитарну свідомість [17, с. 54].

Отже, живучість і відтворення авторитарної свідомості пересічного українця зумовлені пережитками попередніх епох, нівелюванням демократичних цінностей в політичній практиці сучасної України, недостатньою динамікою модернізаційних реформ, слабкістю інститутів громадянського суспільства, домінуванням бюрократичних методів керівництва, дією маніпулятивних технологій на електорат. Родючим підґрунтям для елементів авторитарної політичної свідомості стають релігійні, моральні, історико-культурологічні та інші неполітичні за змістом, але конфліктогенні за характером реалії суспільного буття. Вказані обставини пояснюють розмаїття чинників і шляхів негативного впливу авторитаризму на цінності толерантності.

Література:

1. Алтухов В. Философия многомерности мира // *Общественные науки и современность*. – 1992. – № 1. – С. 15-27.
2. Отрешко Н. Картини соціального світу: концепти суспільства і суб'єкта дії в соціологічній теорії // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2009. – № 1. – С.127-137.
3. Поліщук І.О. Ментальність українства: політичний аспект // *Людина і політика*. – 2001. – № 1(13). – С. 86-92.
4. Скотна Н. Що таке розколота цивілізація? Українська реальність // *Духовне життя українського суспільства: теоретико-методологічні та онтологічні проблеми розвитку*. Колект. монографія у трьох книгах. / За заг. ред. М. Михальченка, В. Скотного. Книга перша. – К. – Дрогобич: Інформаційно-редакційний відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2009. – С. 159-206.
5. Стегний А. Региональный фактор развития политической культуры населения Украины // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2005. – № 3. – С. 113-122.
6. Міхновський М. Самостійна Україна. – К.: Діюкор, 2002. – 80 с.
7. Стегний А. Региональный фактор развития политической культуры населения Украины // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2005. – № 3. – С. 113-122.
8. Чи хочуть українці назад в СРСР (опитування) / [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.unian.net/ukr/news/news-426097.html
9. Наумкіна С.М. Інституційні ресурси забезпечення морального потенціалу політичної взаємодії // *Ціннісний вимір політичної діяльності: політична трансформація сучасного українського суспільства: Збірник наукових праць: Ю.М. Бардачов* –

- голова, В.Ф. Цвих, Ф.Г. Семенченко та ін. – Херсон: Вид-во «Олді-плюс», 2011. – С. 7-12.
10. Баранов Н.А. Трансформация политического сознания современного российского общества // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭК. Научный журнал. Том 3. № 1. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – С.82-98.
 11. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. – М.: РОССПЭН, 2003. – 368 с.
 12. Кожний п'ятий киянин вважає, політичним режимом в Україні має бути диктатура / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://politua.info/index.php?option=com_content&task=view&id=420&Itemid=82
 13. Популярність графі «проти всіх» встановила рекорд в Україні / [Електронний ресурс] – Режим доступу: tsn.ua/ukrayina/populyarnist-grafi-proti-vsih-vstanovila-rekord-v-ukrayini.html
 14. Круглашов А., Ротар Н. Авторитарні девіації політичного режиму в Україні // Сучасна українська політика. – К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. – Вип. 23. – С. 162-176.
 15. Мартьянов В.С. Постмодерн – реванш «проклятой стороны модерна»// Полис. – 2005. – № 5. – С. 144-157.
 16. Шевченко О. Сучасний неоавторитаризм у контексті взаємодії влади та капіталу // Сучасна українська політика. – К.: Центр соціальних комунікацій. – 2011. – Вип. 23. – С. 376-385.
 17. Кусок Л., Скрипка П. Ментальність і політична культура українців // Університет. – 2007. – № 6. – С. 52-62.

*Хомрач Вікторія Петрівна
аспірантка кафедри політології
КНУ імені Тараса Шевченка*

УДК: 323.1

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ НОВОГО ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

У статті розглядається феномен національної ідентичності, а також аналізується її роль у формуванні нового пострадянського простору.

Ключові слова: *самоідентифікація, національні ідентичність, пострадянський простір, наднаціональні утворення.*

В статье рассматривается феномен национальной идентичности, а так же анализируется ее роль в формировании нового постсоветского пространства.

Ключевые слова: *самоидентификация, национальная идентичность, постсоветское пространство, наднациональные образования.*

The article deals with the phenomenon of national identity, and analyzes its role in the formation of a new post-Soviet space.

Keywords: *identification, national identity, the post-Soviet space, supranational entity.*

Минає двадцять перший рік з моменту розпаду Радянського Союзу і утворення нових незалежних держав. На пострадянському просторі відбуваються трансформаційні процеси, котрі можна назвати одними з ключових в сучасній світовій політиці. Радянський Союз як суб'єкт міжнародних відносин і геополітична реальність припинив своє існування, що обумовило утворення безлічі проблем для незалежних держав не тільки в економічному і державному будівництві, але і чимало труднощів, пов'язаних з національною та історичною